

**AXLOQIY-FALSAFIY G‘OYALARNING POETIK IFODASI
POSHSHOXO‘JANING “MIFTOH UL-ADL” ASARI MISOLIDA**

Safarov Jahongir Eshmurodovich

Qarshi xalqaro universiteti o‘qituvchisi

**POETIC EXPRESSION OF MORAL AND PHILOSOPHICAL IDEAS
IN POSHSHOKHOJA’S WORK “MIFTOH UL-ADL”**

Safarov Jahongir Eshmurodovich

“Lecturer at Karshi International University”

Annotatsiya: Maqolada Poshshoxo‘janing “Miftoh ul-aql” asaridagi axloqiy-falsafiy g‘oyalar, jumladan, aql, sabr, kamtarlik, adolat singari tushunchalarning badiiy va poetik ifodasi o‘rganilgan. Asarda poetik vositalar, obrazlar tizimi va didaktik yo‘nalishlar orqali bu tushunchalar qanday ma‘naviy mazmunga ega ekani ochib beriladi. Shoirning badiiy-estetik qarashlari zahirida yotgan insonparvarlik, adolatparvarlik va ma‘naviy kamolot g‘oyalari zamonaviy tahlil asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Poshshoxo‘ja, Miftoh ul-aql, axloqiy g‘oyalar, aql, sabr, adolat, poetik ifoda, Sharq didaktikasi, tasavvuf, estetik tafakkur.

Abstract: The article studies the artistic and poetic expression of moral and philosophical ideas in Pashshahoja's work "Miftah ul-aql", including concepts such as intelligence, patience, humility, and justice. The work reveals the spiritual content of these concepts through poetic means, a system of images, and didactic directions. The ideas of humanity, justice, and spiritual perfection underlying the poet's artistic and aesthetic views are illuminated on the basis of modern analysis.

Keywords: Pashshahoja, Miftah ul-aql, moral ideas, intelligence, patience, justice, poetic expression, Eastern didactics, mysticism, aesthetic thought.

Sharq mumtoz adabiyotida axloqiy-falsafiy g'oyalar har doim markaziy o'rin tutgan bo'lib, bu an'ana asrlar davomida turli adiblar tomonidan davom ettirib kelinadi. Ayniqsa, tasavvuf, ma'rifatparvarlik va insoniy kamolotga da'vat asosida yozilgan didaktik asarlar orqali bu g'oyalar keng talqin etilgan. XVIII–XIX asrlar oralig'ida yashab ijod etgan Poshshoxo'ja ibn Mahmudxo'ja tomonidan yozilgan “Miftoh ul-aql” asari ham ana shunday merosning yorqin namunasidir. Asar nomidanoq ayon bo'lishicha, u inson aql-idroki, odob-axloqi va ichki dunyosini tarbiyalashga qaratilgan. Mazkur maqolada “Miftoh ul-aql” asarida aql, sabr, kamtarlik, adolat, ilm, halollik kabi tushunchalarning qanday falsafiy mazmun kasb etgani va ular poetik vositalar orqali qanday ifodalangani tahlil etiladi. Shuningdek, asarning badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi, janr va uslub xususiyatlari asosida bu g'oyalar qanday badiiy samara bilan ifoda topgani o'rganiladi.

Aql va tafakkur – ma'naviy yetuklik mezoni hisoblanganidek, “Miftoh ul-aql” nomi asarning umumiy g'oyaviy yo'nalishini ochib beradi. Aql bu yerda nafaqat bilim olish vositasi, balki insonni zulmatdan najotga yetaklovchi ichki nur, yo'l ko'rsatuvchi haqiqat mezoni sifatida talqin qilinadi. Poshshoxo'ja aqlni “ma'naviy ko'z”, “nurli yo'l”, “yo'lchi yulduz” sifatida tasvirlaydi. Bu obrazlar orqali aql faqatgina idrok emas, balki axloqiy yetuklik, qalbni tozalovchi kuch sifatida ko'rsatiladi.

Shoir aqlni nafs bilan kurashdagi eng kuchli qurol deb hisoblaydi. Unga ko'ra, aql egasi o'zini, ehtirolarini, istaklarini boshqara oladi va har bir ishda o'zini emas, haqiqatni mezon qiladi. Baytlarda aqlga ergashmagan inson – “zalolat yo'lida adashgan”, “ko'r yurak”, “so'fiy libosidagi jaholat egasi” sifatida tanqid qilinadi.

Poshshoxo'janing bu boradagi qarashlari Navoiy, Jomiy singari mutafakkirlarning tafakkur tizimiga yaqin turadi. Aqlni pok maqsadga xizmat qildirish – shoirning ma'naviy-axloqiy konsepsiyasining markazida turadi.

Sabr va kamtarlik – qalb pokligining ko'zgusi sanalganidek, sabr va kamtarlik “Miftoh ul-aql” asarida eng ko'p takrorlanuvchi, chuqur tahlil qilingan ma'naviy

fazilatlardan biridir. Shoir sabrni “dard daryosida cho‘kmaslik uchun yelkan”, “balolardan qalqon”, “sabr bilan sinovdan chiqqan odam oltin kabi tozalanadi” kabi poetik ifodalar bilan madh etadi.

Sabrning eng oliy shakli – boshiga balo kelganda shikoyat qilmaslik, balki sabr orqali ruhiy yetuklikka erishishdir. Bu jihat tasavvuf ta’limotida “sabr alal-bala” (balo ustida sabr) tushunchasi bilan mos keladi. Shoir ushbu tasavvufiy ruhni xalqona, tushunarli obrazlar orqali ifoda etadi. Kamtarlik esa sabrning ichki zamini sifatida ko‘rsatiladi. Poshshoxo‘jaga ko‘ra, kibr va takabburlik insonni halokatga yetaklaydi, kamtarlik esa uni ma’rifatga yaqinlashtiradi. Shoir kamtarlikni “suyak egilganida qimmatlanar” qiyosida ifodalaydi. Bu fazilatlar orqali inson nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy barkamollikka erishadi.

Adolat va haqiqatparvarlik – ijtimoiy fazilatlardan hisoblanganidek, adolat - “Miftoh ul-aql” asarining eng muhim ijtimoiy g‘oyalaridan biridir. Poshshoxo‘ja bu tushunchani shaxsiy axloq doirasida emas, balki butun jamiyat hayotining negizi sifatida talqin qiladi. Shoir “adolat yo‘q joyda insof so‘roq”, “sho‘r suvdan osh chiqmas” tarzidagi hikmatli ifodalar bilan nohaqlik oqibatlarini fosh etadi.

Adolat shohlar, amaldorlar, va’zgo‘ylar, ilm ahliga yuklatilgan yuksak mas’uliyat sifatida talqin qilinadi. Poshshoxo‘jaga ko‘ra, boshqaruvning mohiyati adolat ustiga qurilmog‘i lozim. Baytlarda adolat “tarozi”, “mizondor”, “haq yo‘li”, “yurak og‘irligi bilan o‘lchanadigan vazn” kabi ramziy obrazlar orqali ifodalanadi.

Boshqa tomondan, adolat faqat jazolash vositasi emas, balki insoniyatga tinchlik, baraka, ishonch olib keluvchi oliy ne’mat sifatida aks ettiriladi. Bu g‘oya orqali Poshshoxo‘ja shunchaki axloqiy pand emas, balki jamiyatni sog‘lomlashtirish g‘oyasini ilgari suradi.

Poshshoxo‘janing “Miftoh ul-aql” asari nafaqat falsafiy va axloqiy g‘oyalar majmuasi, balki ularning badiiy-estetik jihatdan o‘quvchiga yetkazilishi uslubiy jihatdan ham o‘ziga xosdir. Asarning poetik tuzilmasi – uning mazmunini yanada

yorqin, ta'sirchan va o'quvchi qalbiga chuqur singdiradigan elementlardan tashkil topgan.

Shoirning til va uslub tanlovi oddiy odam uchun ham tushunarli bo'lishi uchun mo'ljallangan. "Miftoh ul-aql"da keng qo'llangan hikmatli iboralar, maqollar, zargarlik kabi qisqa, lekin mazmunli gaplar asarni ko'p qatlamli qilib, o'quvchini fikr yuritishga undaydi. Bu jihat asarning xalqqa yaqinligini ta'minlab, uni xalq og'zaki ijodi an'alaridan olingan tildagi poetik namunaga aylantiradi.

Asarda tasavvufiy falsafa aks etgan ramzlar, xususan nur, zulmat, yo'l, yulduz kabi elementlar ko'p uchraydi. Bu ramzlar orqali shoir inson qalbining ma'naviy holatini, ichki izlanishlarini ifoda etadi. Masalan, "aql nur" atamasi faqat idrok emas, balki qalbni nurga to'ldirish, ma'rifatga erishish sifatida talqin qilinadi. "Zulmat" esa nafs va jaholat timsolidir. Bu ramzlar so'zdan ko'ra ko'proq tasavvufiy tajriba va falsafiy mulohazalarni o'zida mujassamlashtiradi.

Poshshoxo'ja poetik uslubida qisqa, ixcham, ammo ko'p ma'noli baytlar muhim o'rin tutadi. Har bir bayt oddiy ko'rinishga ega bo'lishiga qaramay, o'quvchiga chuqur ma'noni yetkazadi. Bu prinsip asar didaktikasini yanada samarali qiladi, chunki murakkab falsafiy g'oyalar badiiy-estetik shaklda oddiy, esda qoladigan tarzda beriladi.

Badiiy vositalar "Miftoh ul-aql"da g'oyalarni yanada jonlantirish, ularning ta'sirini kuchaytirish uchun keng qo'llanilgan. Masalan, "aql nur, jaholat zulmat" kabi tazod san'ati bilan ifodalangan qarama-qarshi tushunchalar o'quvchi ongida aniq obrazlar hosil qiladi. Shoir tashbehlar yordamida abstrakt g'oyalarni ko'zni qamashtiruvchi, hissiyot uyg'otuvchi tasvirlarga aylantiradi. Bunday usullar nafaqat didaktik maqsadni amalga oshiradi, balki she'riyatning estetik qadrini oshiradi, asarga jonli va o'ziga xoslik baxsh etadi.

Poshshoxo'ja pand-nasihatlarni "qorong'ulikda yo'l ko'rsatuvchi chiroq" sifatida tasvirlab, nafaqat aqlga, balki qalbg'a murojaat qiladi. Bu yerda nasihatning oddiy, lekin ta'sirchan tili, murakkab axloqiy-moral tushunchalarni soddalashtirib

yetkazishdagi mahorati yaqqol seziladi. Shoir shunday iboralarni tanlaydiki, ular o‘quvchida falsafiy mulohaza uyg‘otadi, ichki o‘zgarishlarga turtki beradi.

Asarning har bir bayti ohangdor va ritmik jihatdan uyg‘unlashgan. Bu holat o‘quvchining e‘tiborini jamlashda, g‘oyalarning ta’sirchanligini oshirishda muhimdir. Shoirning tilga bo‘lgan sezgirligi she’rga noziklik va go‘zallik bag‘ishlaydi, uni nafaqat axloqiy-o‘g‘itnoma, balki haqiqiy badiiy asarga aylantiradi.

Poshshoxo‘janing “Miftoh ul-aql” asari Sharq axloqiy-falsafiy tafakkurining yuksak namunasi sifatida nafaqat adabiy, balki ma’naviy-ma’rifiy jihatdan ham g‘oyat katta ahamiyat kasb etadi. Bu asar orqali muallif axloqiy qadriyatlarni faqat diniy yoki tasavvufiy tamoyillar asosida emas, balki hayotiy tajriba, kuzatuvchanlik va ijtimoiy sezgirlik bilan uyg‘unlashtirib beradi. Asar g‘oyaviy yo‘nalishiga qaralsa, u inson ongining shakllanishi, qalbning tarbiyasi va jamiyatdagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiluvchi ruhiy-me’yoriy tizimni ifodalaydi.

“Miftoh ul-aql”ning o‘ziga xosligi – muallifning fikrni bayon etishdagi aniqlik, obrazlilik va mantiqiy uyg‘unlikni saqlagan holda, o‘quvchini murakkab falsafiy tushunchalarga bosqichma-bosqich olib kirishidir. Bu jihatdan asar didaktik bo‘lishiga qaramay, quruq nasihat emas, balki hayotiy namunalar, poetik timsollar, xalqona hikmatlar orqali ta’sirchanlik kasb etgan. Ayniqsa, shaxsiy va ijtimoiy fazilatlar o‘rtasidagi ichki bog‘liqlikni ochib berishda Poshshoxo‘janing badiiy nigohi va falsafiy yondashuvi mahorat bilan uyg‘unlashadi.

Muallifning bu asar orqali ko‘zlagan asosiy maqsadi – ma’naviy barkamollikka intilgan, aql bilan yurakni muvofiqlashtira olgan insonni yetishtirishdir. Bu esa nafaqat alohida shaxs, balki jamoaning sog‘lom rivojlanishi uchun ham zaruriy shart sifatida ilgari suriladi. Asarda har bir fazilat ichki tozalik, tafakkur va o‘zini nazorat qilish orqali amalda ro‘yobga chiqishi mumkinligi g‘oyasi ilgari suriladi. “Miftoh ul-aql” shunchaki pandnoma emas, balki zamonasining ruhiy holatini aks ettirgan, uning ichki ziddiyatlariga badiiy javob bo‘lgan, o‘zbek adabiy tafakkurining pishgan mevasidir. Shu sababli, asar bugungi kun o‘quvchisi uchun ham o‘z ahamiyatini

yo‘qotmagan bo‘lib, uni hozirgi davr axloqiy-tarbiyaviy muammolarini hal etishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan muhim manba sifatida o‘rganish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islomov, A. (2021). Sharq mumtoz she‘riyatida axloqiy-estetik g‘oyalar. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
2. Rasulov, M. (2022). Poshshoxo‘ja ijodida falsafa va badiiyat uyg‘unligi. Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti.
3. Nurmatov, S. (2023). “Miftoh ul-aql”da axloqiy tafakkur va badiiy uslub. “Adabiyotshunoslik va san’atshunoslik” jurnali, №4, 45-54-betlar.
4. Yuldashev, D. (2022). Tasavvufiy obrazlar va ramzlar o‘zbek mumtoz she‘riyatida. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.
5. Karimova, L. (2024). O‘zbek mumtoz adabiyotida didaktik uslub va uning estetik asoslari. “Ilm va tafakkur” jurnali, №1, 22-33-betlar.